

Kokær Høj

- Bebyggelse fra jernalder

Mikkel Kiildsen

Viborg Stiftsmuseum 2009

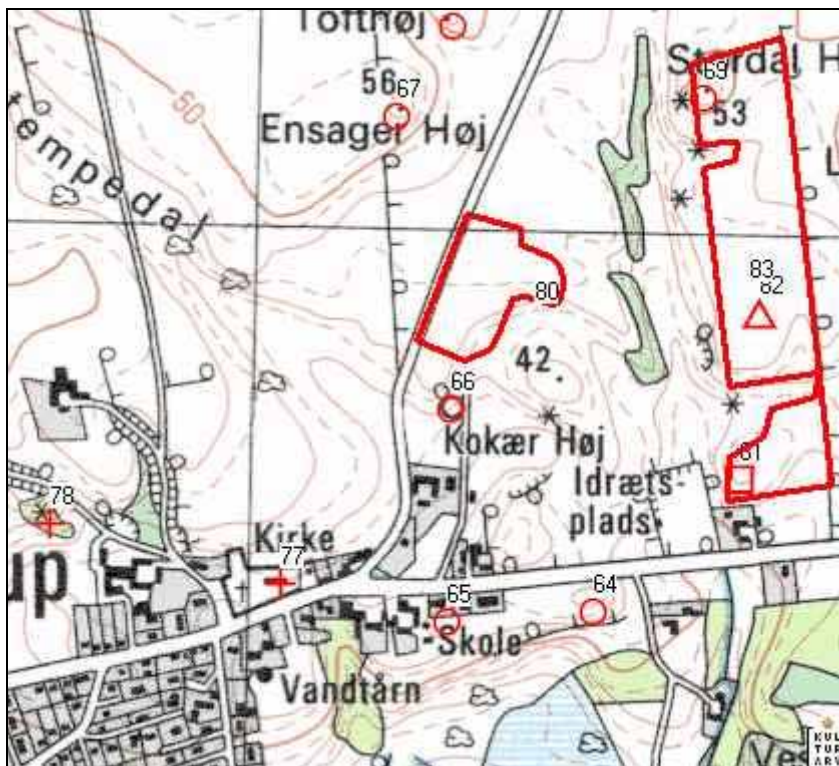
Bygherrerapport nr. 35

Bygherre: Dennis A. Eriksen & Brian Sønderby

ISBN 978-87-87272-78-0

Indledning.

At Tapdrup har en fortid der rækker tilbage i oldtiden er evident med de mange gravhøje i området. At der skulle findes en boplads eller landsby fra yngre jernalder, ja det burde måske heller ikke komme som den helt store overraskelse. Således blev der allerede i 1942 ved tørvegravning syd for byen fundet en mindre skattenedlæggelse fra denne periode (ca. 500 e. Kr.). Skatten bestod af 14 såkaldte guldrakteater (amuletter) og 27 perler fortrinsvis af glas. Det hele var lagt ned i en læderpung og var enten ment som offer eller gemt af vejen til dårligere tider. Med et sådant fund, er sandsynligheden for en tilknyttet bebyggelse i nærheden stor.

Figur 1: Udsnit af 4-cm kort med arkæologiske registreringer påtegnet. Det aktuelle område er nr. 80 (fra DKC).

Da museet i efteråret 2005 blev informeret om planer om byggemodning af området nord for gravhøjen Kokær Høj ved Tapdrup, var det derfor museets indstilling, at der burde prøvegraves i god tid inden anlægsarbejdet skulle gå i gang. I november 2005 blev prøvegravningen foretaget, og den viste, at der var en stor koncentration af fortidsminder, fortrinsvis stolpehuller, men også gruber og andre relaterede anlægsspor dukkede frem i søgegrøfterne.

Ifølge den nye museumslov er det museets vigtigste opgave at arbejde for at bevare væsentlige fortidsminder for eftertiden. Fortidsminderne dækkede dog her en så stor del af arealet, at det ikke var muligt at friholde dem, hvis projektet skulle fortsætte.

Bygherre Dennis A. Eriksen valgte at gå videre med projektet mens Brian Sønderby besluttede at gå med i byggemodningen, men vente med undersøgelse af de grunde, som

ligger på hans jord til et evt. salg. Således var der ingen vej udenom – vi måtte foretage en egentlig udgravning.

Udgravningen var planlagt til at begynde sidst på vinteren 2006. Der var dog så hård frost i denne periode, at opstarten måtte udsættes. Til sidst blev vi dog presset til at gå i gang, da entreprenøren meddelte, at de var klar til at gå i gang så snart frosten var af jorden.

Derfor blev vej- og kloakarealer undersøgt først, således disse arealer kunne frigives til anlægsarbejde.

Der blev afdækket i alt ca. 7.600 m² ved undersøgelsen. Det primære undersøgelsesområde var den nordlige del af byggemodningsarealet, der er beliggende på et udfladende plateau på den sydlige ende af en større morænebakke (se figur 2). Området afgrænses mod øst og syd af en smeltevandsdal. I de lavere områder mod syd og øst viste prøvegravningen, at der ikke fandtes fortidsminder.

Umiddelbart syd for det berørte område ligger gravhøjen Kokær Høj (SB nr. 130813-66), der muligvis skal henføres til bronzealderen. Nord for undersøgelsesområdet ligger yderligere 3 registrerede gravhøje. I området omkring Tapdrup er der registreret mange gravhøje, hvilket vidner om bebyggelse i området i flere perioder af oldtiden.

Endvidere kendes en grav fra yngre romersk jernalder (ca. 300 e. Kr.), der i 2003 blev undersøgt af Viborg Stiftsmuseum. Graven lå ca. 600 m vest for det nu berørte område, lige syd for gården Svinhøjegård.

Den middelalderlige Tapdrup kirke ligger ca. 350 m mod sydvest og altså inden for synsafstand.

Der er ikke tidligere registreret bebyggelse fra yngre jernalder i umiddelbar nærhed af det pågældende område. Den nærmeste samtidige bebyggelse vi kender fra denne periode, ligger ved Spangsbjerg ca. 3 km mod vest.

Figur 2: Udsnit af historisk kort med arkæologiske lokaliteter påtegnet (fra DKC).

Udgravningernes resultater

På de 7.600 m², hvor pløjelaget blev fjernet under museet overvågning, blev der undersøgt 1600 anlæg. Af disse var størstedelen stolpehuller fra huse og hegn.

Samtlige anlæg blev tegnet i 1:50 og nummereret. Disse planer ligger til grund for de illustrationer af hustomter mv. fra udgravningen, som bruges i denne rapport. Efter den indledende plantegning nivelleredes området, således har vi en kortlægning over områdets niveauforskelle. Endelig blev de enkelte anlæg (stolpehuller etc.) snittet med skovl og murske, og snittet tegnet i 1:20 (se figur 3).

Herefter foregår en tolkningsproces, hvor det overvejes om de enkelte anlæg kan knyttes til samlede konstruktioner som huse og hegn ud fra kendte skabeloner og tydelige mønstre.

Endelig overvejes det ud fra tolkningerne, om der skal udtages prøver med henblik på C-14 dateringer og/eller analyse af frø og andre plantedele i anlæggene.

Ud fra fund af lerkarskår og huskonstruktionernes typer kunne der udskilles bebyggelse fra 3 forskellige perioder af oldtiden på området ved Kokær Høj. I det følgende vil hver af disse perioder blive beskrevet for sig.

Figur 3: Eksempel på stolpehul fra udgravningen. Stolpehullet er snittet midt igennem. Det mørkere fyld i stolpehullet træder tydeligt frem mod den lysere undergrund.

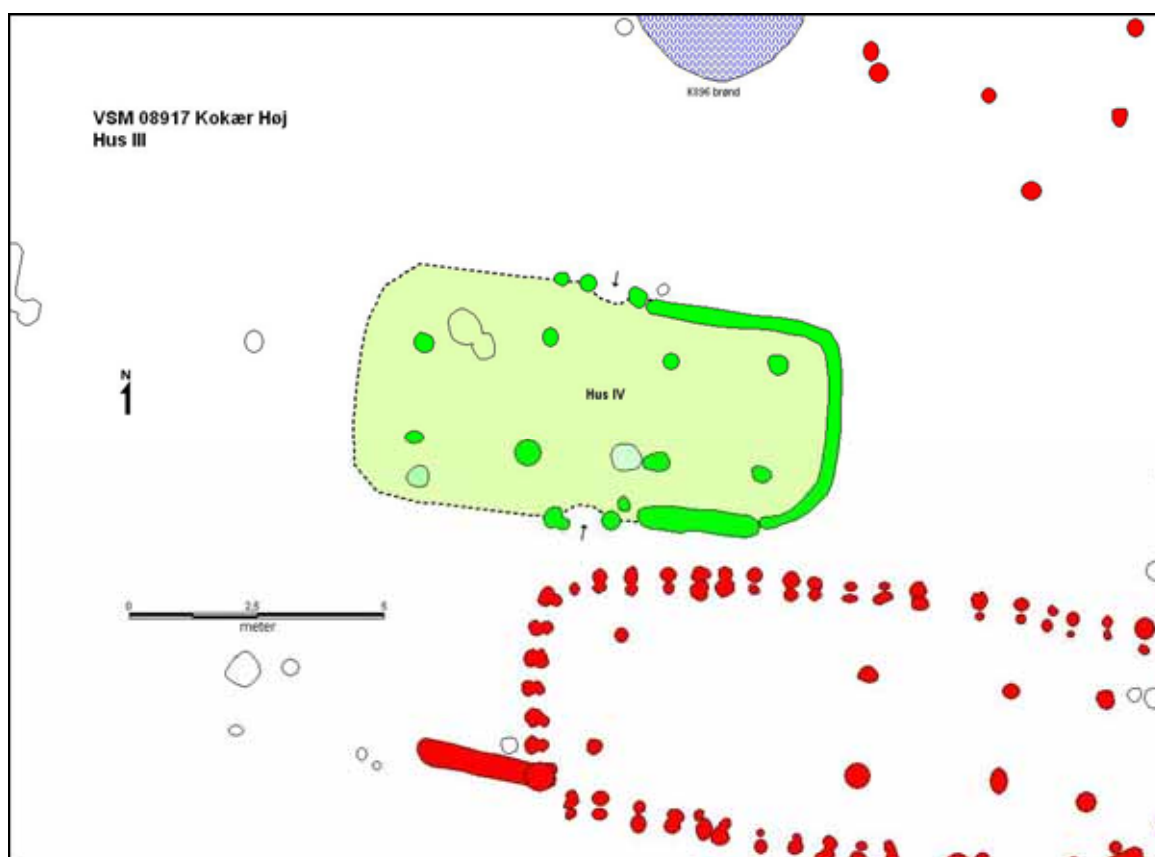
Figur 4: Samlet oversigtsplan for området lagt over luftfoto.

Førromersk jernalder

Den ældste periode af jernalderen i Danmark benævnes førromersk jernalder. Den varer i runde tal fra 500 f. Kr. til ca. år 0.

Ved Kokær Høj blev der undersøgt 8 hustomter, som dateres til den tidlige førromerske jernalder. Det bedst bevarede var et hus af såkaldt Grøntoft-type med væggrøft omkring husets østende (figur 5). I denne del har der været opstaldning af dyr, mens der har været beboelse i den vestlige del. Huset har haft 4 sæt indre tagstolpehuller og har blot været ca. 9,3 m langt. Der har været indgange midt i begge langsider af huset, som således har haft et indgangsrum mellem boligen og stalden. Der har i alt været ca. 40 m² under tag, og her skulle der være plads til både dyr og mennesker, så det har nok været trangt i perioder, hvor alle været indendørs.

Figur 5: Hus IV (grøn markering) er et klassisk Grøntoft hus, opkaldt efter boplads af samme navn i Sydvestjylland.

Yderligere 7 hustomter henføres til førromersk jernalder, men ingen af disse var velbevarede. Hus I havde dog bevaret rester af grebning i østenden. Denne har fungeret til opsamling af dyrenes mæg, der efterfølgende blev brugt til gødsning af markerne.

Det kan ikke afgøres, hvor lang tid her har været bebyggelse i førromersk jernalder, dog er det sikkert, at to af husene fra denne periode overlapper hinanden. Disse kan altså ikke have stået samtidigt, og bebyggelsen må således have ligget her i mindst to faser. Fra førromersk jernalder stammer også flere gruber. Gruberne ligger alle i den sydlige og østlige del af udgravningsområdet, hvor undergrunden er leret. De er sandsynligvis råstofgruber, hvor man har hentet ler til eks. klining af vægge etc. Efterfølgende er hullerne fyldt op med affald fra bopladsen, hvorved den store mængde lerkarskår, som blev fundet ved udgravningen af gruberne, er havnet der (figur 6-7).

Figur 6: Snit i grube med lerkarskår siddende i profilen.

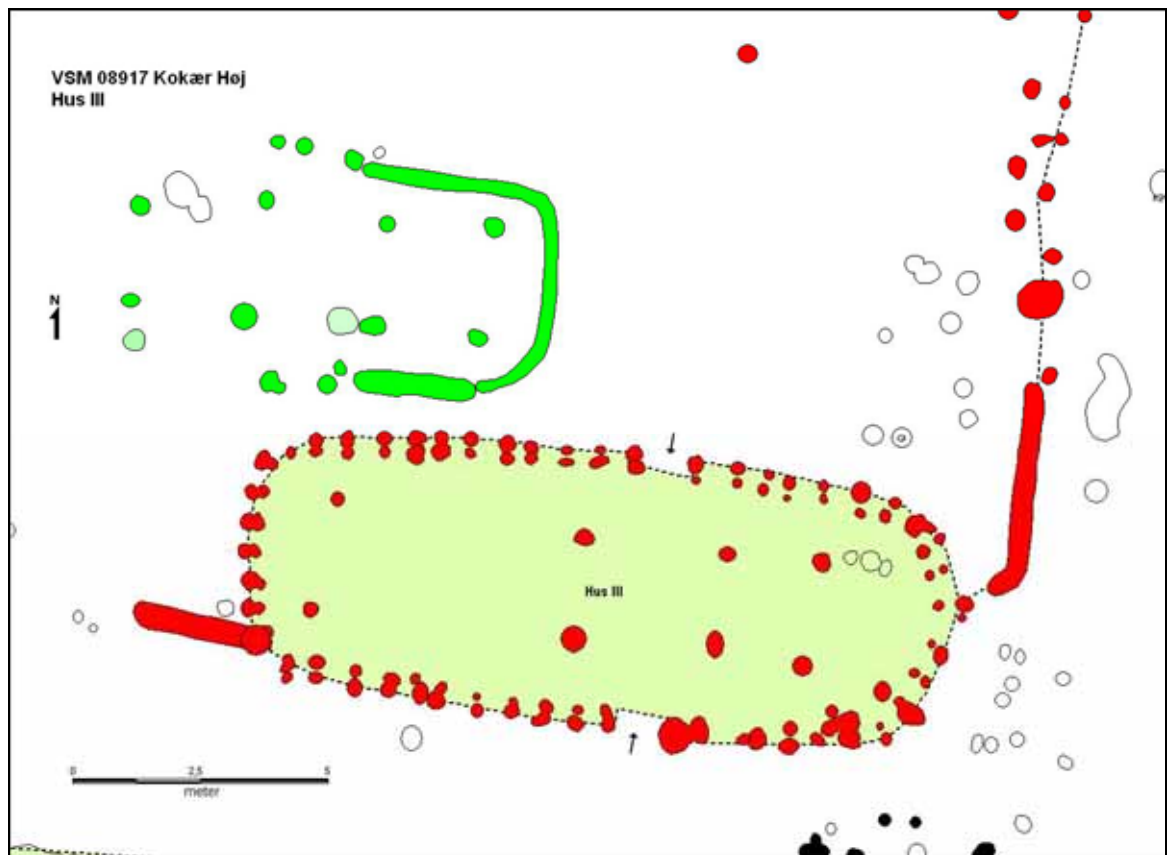

Figur 7: Lerkarskår fra ældre førromersk jernalder (ca. 500 f. Kr.). Skårene stammer fra gruben på billedet figur 6.

Yngre romersk jernalder

Bebyggelsen fra yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder (omkring 400 e. Kr.) er den fase af oldtidsbebyggelsen ved Kokær Høj, der har efterladt sig mest omfattende spor. I alt lykkedes det at udskille 11 hustomter og 3 hegnsførløb. Til disse anlæg knyttedes ca. 800 stolpehuller af de i alt 1600 udskilte anlæg.

Mod nord var hustomter og hegn bedst bevaret. Her undersøgtes Hus III, der er den mest velbevarede af hustomterne fra yngre jernalder.

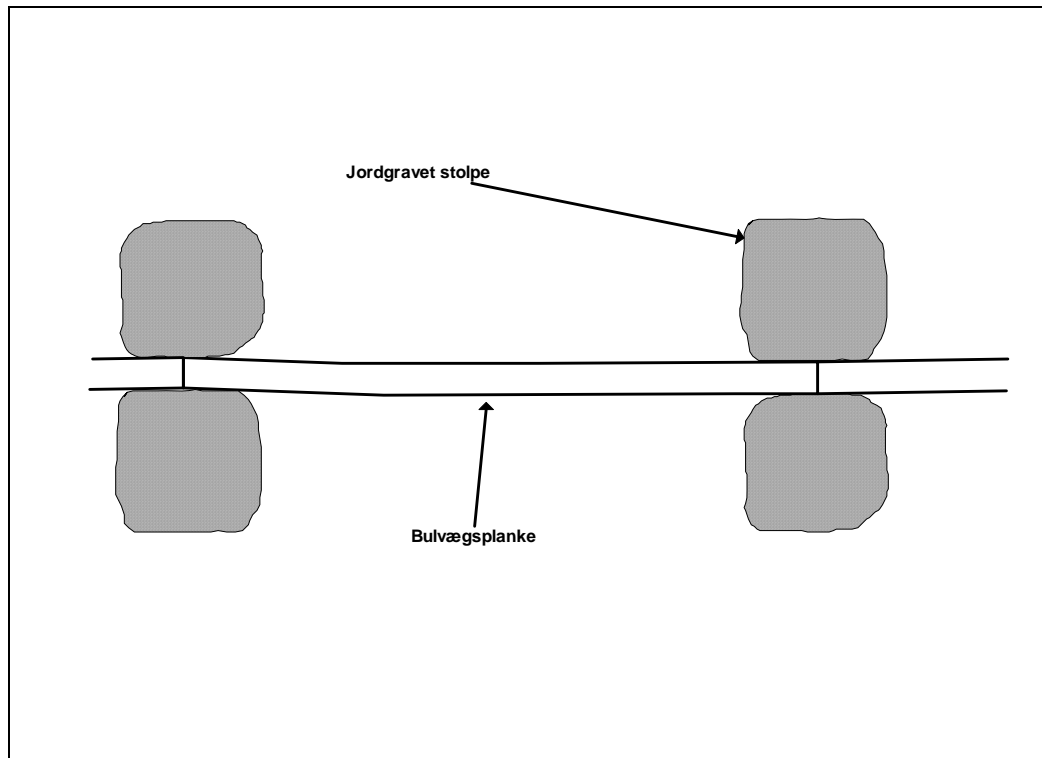

Figur 8: Hus III var den bedst bevarede hustomt fra yngre jernalder på Kokær Høj udgravningen.

I vægforløbet lå stolpehullerne parvis, hvilket indikerer, at huset har haft en bulvægskonstruktion med vandrette planker mellem de jordgravede stolpepar (se figur 9 og 10). Dette er en konstruktionsform, der kræver meget træ, og det var derfor ikke den mest almindelige måde, at bygge ydervæggene på. Bulvægskonstruktionen var almindelig i ældre bronzealder, men efterhånden som landet blev ryddet til agerbrug, blev træ en mere sparsom ressource.

Oftest står de jordgravede stolper i væggen enkeltvis, som tilfældet er ved Hus IX (se figur 12), og der er anvendt fletværk med lerklining mellem disse. Hus III har haft 4 sæt indre stolper, som har båret taget. I husets langsider har der været modstillede indgange (markeret med pile på figur 8).

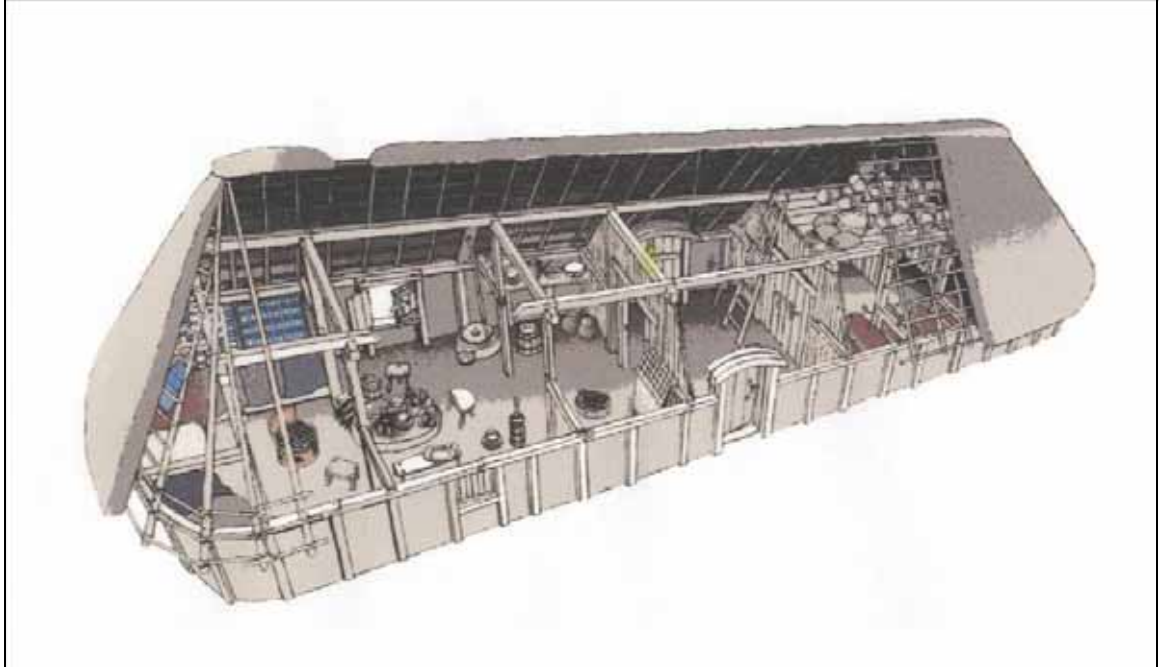

Figur 9: Skematisk fremstilling af bulvæg set fra oven.

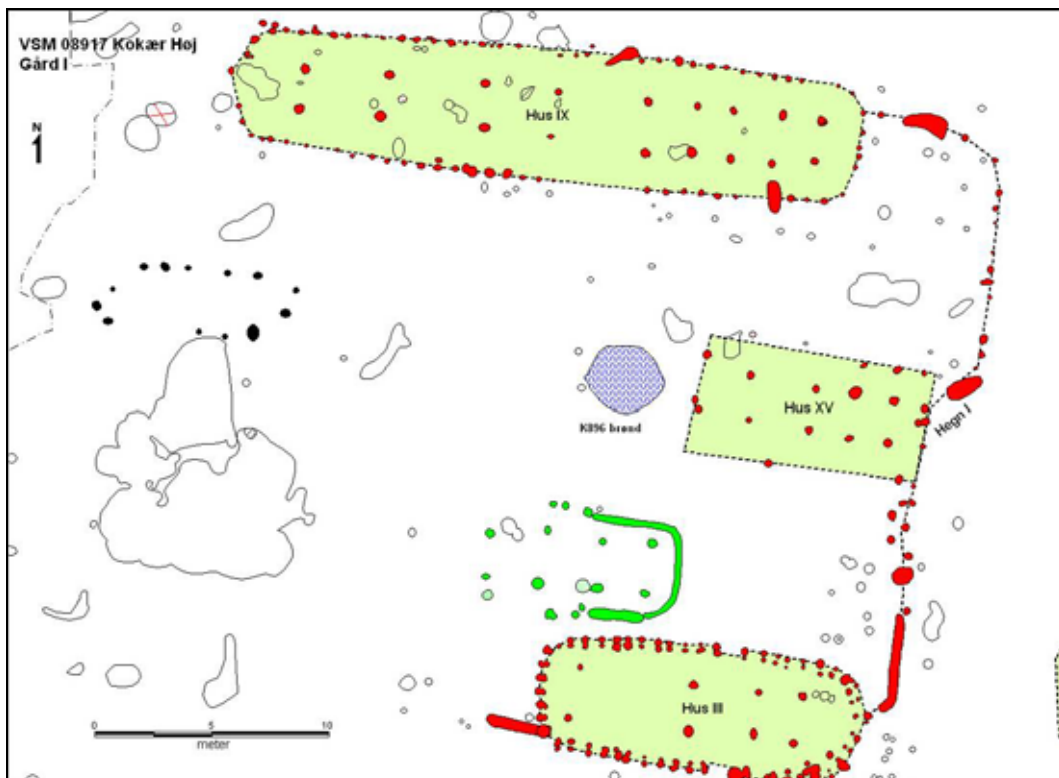

Figur 10: Nyere eksempel på rødmalet bulvæg. Der kan også have været bemaling på bygninger i jernalderen.

Hus III har indgået i en større gårdsenhed (figur 12). Hus IX har sandsynligvis været hovedhus i gården, og været brugt til både beboelse og stald. Hus III har formentlig fungeret både som lade med opmagasinering af afgrøder og værksted. Et mindre hus (Hus XV) har også hørt til.

Figur 11: Eksempel på treskibet hus med både beboelse og stald under samme tag. Hus IX har været af nogenlunde tilsvarende type. (Tegning: J. Andersen, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev. Efter Ethelberg et. al.).

Figur 12: Gård I med hovedhus mod nord og to mindre økonomibygninger syd for (røde markeringer). Centralt på gårdspladsen lå endvidere en brønd.

Mod øst har gårdens område været afgrænset af et enkeltrækket hegn, som slutter sig til gavlene på alle tre huse.

Centralt på gårdspladsen blev der udgravet en grube, som formodes at være en brønd. Nedgravningen var stort set cirkulær i fladen, mens den i snittet viste sig spidse en smule til mod bunden. Den var ca. 120 cm dyb, og det kunne ved udgravningen konstateres, at den stadig var vandførende!

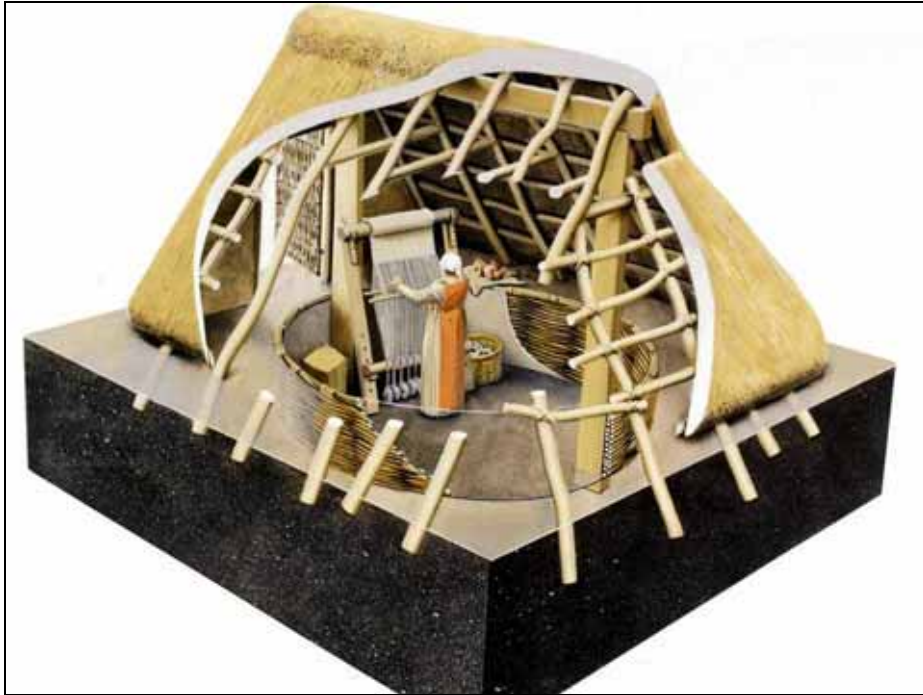
Der var ikke bevaret rester af brøndforing i form af træ eller sten. Har der været en i træ, kan den være rådnet væk, men det er naturligvis også muligt, at man har valgt at genbruge en evt. brøndforing til genbrug, da brønden blev opgivet.

Figur 13: Snit i den formodede brønd midt på gårdspladsen til Gård I.

Lige nord for Hus IX blev der undersøgt et såkaldt grubehus, som formentlig skal knyttes til Gård I. Grubehuse er mindre huse der er let nedgravet i jorden. De blev anvendt som små værkstedshytter – ofte i forbindelse med tekstilproduktion (spinding og vævning; se figur 14).

Figur 14: Modeltegning af grubehus (Tegning: Erik Sørensen, efter Damm pp. 109).

Der blev dog ikke fundet genstande i dette grubehus, som indikerer tekstilproduktion, derimod blev der i et af tagstolpehullerne fundet en lille knust lerkop, som formentlig er ofret i forbindelse med opførelsen af huset – vel for at afværge ondt eller bringe held.

Figur 15: Den ofrede lerkop fra tagstolpehullet i grubehuset ved Gård I.

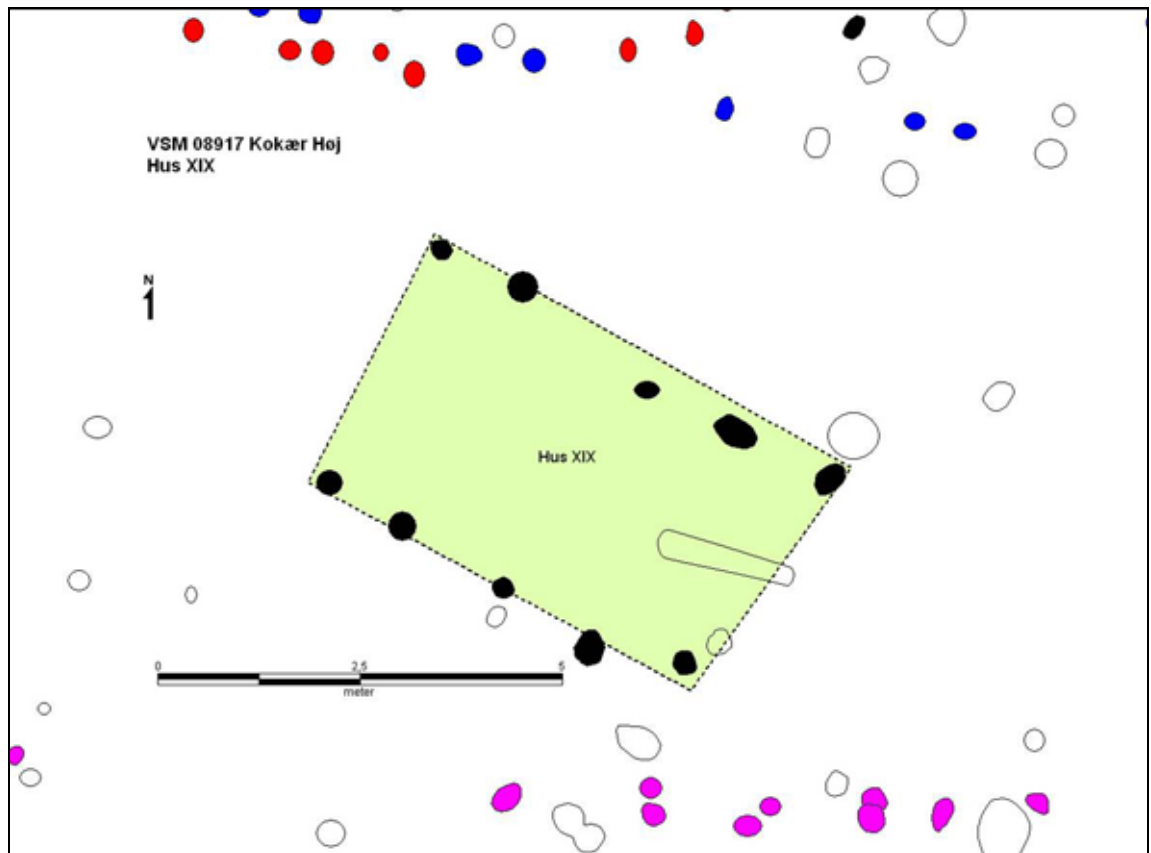
Ved udgravningen blev der erkendt yderligere to gårdsanlæg fra yngre romersk jernalder (se oversigtsplan figur 4). De var ikke så velbevarede som Gård I, men bestod af samme elementer: hovedhus med stald og beboelse samt mindre økonomibygninger, afgrænset af hegn mod øst. Ingen af de to sydlige gårde havde dog egen brønd. Den sydligste har formentlig haft et større indhegnet gårdsareal end de to øvrige. En del af dette gårdanlæg afventer udgravning til de sidste grunde bliver solgt. Indhegningen af de to sydlige gårdsanlæg overlapper, og de kan derfor ikke have fungeret samtidigt. Men om det har været én gård, der har flyttet sig en smule, når bygningerne var udtjent, eller om der været flere gårde samtidigt, kan ikke afgøres.

Middelalder

Fra tiden efter 1.000 e. Kr. stammer formentlig tre hustomter (Hus XI, XIX og XX).

Vi ved, at der omkring overgangen mellem yngre vikingetid og ældre middelalder sker et skifte i husenes konstruktion. I stedet for at have 2 rækker indre stolper, som bærer den overvejende del af tagets vægt, flytter man de bærende elementer ud i husenes vægge. Man gik dog ikke i alle tilfælde bort fra at bruge indre stolper i husene, men kunne i nogle tilfælde have en midterrække på langs af huset, til at understøtte rygåsen i tagkonstruktionen. Generelt kan det siges, at man gik bort fra at bygge såkaldte treskibede huse (opdelt i tre af de indre stolper) til et- eller toskibede huse.

På denne baggrund er der udskilt tre hustomter ved udgravningen ved Kokær Høj, som vurderes til at stamme fra den tidlige middelalder, da de ikke har indre tagstolpehuller

Figur 16: Formodt middelalderhus uden indre tagstolpehuller.

Der er dog ingen fund fra udgravningen af de tre huse, der kan hjælpe med en nærmere datering, og ej heller relaterede fund eller aktivitetsspor, som kan understøtte tolkningen.

Kokær Høj i et lokalt perspektiv

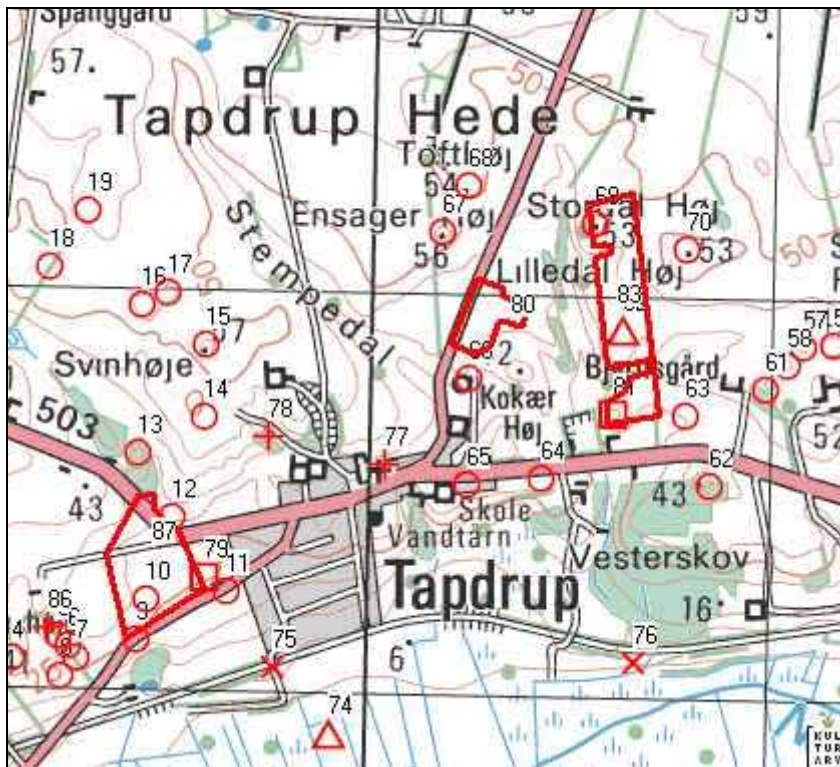
Fundene ved Kokær Høj har givet os et indblik i bebyggelsen i jernalderen og til dels tidlig middelalder. Vi har udgravet den østlige del af en bebyggelse fra yngre jernalder, og har her fået en brik til forståelsen af landskabets udnyttelse og samfundsstrukturen i jernalderen.

Vi kan konstatere, at der er lang kontinuitet i bebyggelsen fra tidlig førromersk jernalder ca. 500 f. Kr. over yngre romersk jernalder til tidlig middelalder ca. 1000-1100 e. Kr. Der er dog en periode på ca. 500 år mellem de sidste to faser af bebyggelsen, hvor der endnu ikke påvist bebyggelse i området.

Bebyggelsen fortsætter dog med stor sandsynlighed mod vest på den anden side af Taphede vej, og her er der mulighed for, at der findes yderligere faser af bebyggelsen, som vil kunne lukke "hullet" mellem de hidtil erkendte faser.

Vi ved af erfaring, at i nærheden af tidlig middelalderlige kirker ofte findes bebyggelse fra de perioder der støder op til den, hvor kirken etableres. Dette hænger sammen med, at kirker i de fleste tilfælde bliver grundlagt på lokalt initiativ, ofte med en lokal stormand med økonomien til det i spidsen. Denne forbindelse mellem kirke og stormand kan stadig konstateres ved nogle herregårde, hvor stormandsgården har udviklet sig en herregård, der stadig i dag ligger med kirken i tilknytning. Det er f.eks. tilfældet ved det nærliggende Viskum.

I mange tilfælde er der dog vokset landsbyer op omkring kirkerne, og dermed er de vikingetidige og tidlig middelalderlige bebyggelser i nærheden af kirken ofte helt ødelagt. Ved Tapdrup er landsbyen vokset frem omkring kirken, men området nord for kirken er fuldstændigt ubebygget.

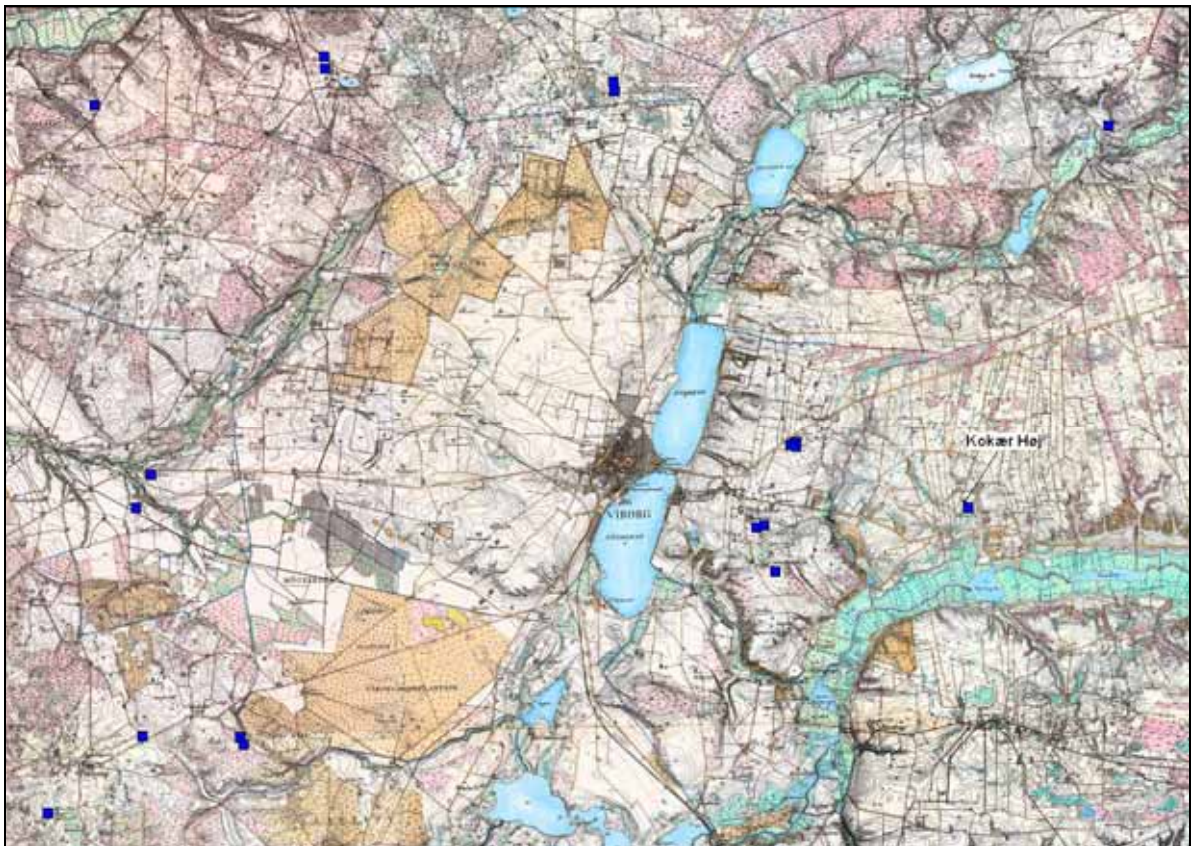
Figur 17: Et overblik over Tapdrup og omegn med arkæologiske lokaliteter indtegnat viser stor aktivitet i oldtiden.

Kokær Høj i regionalt perspektiv

Ser vi lidt ud over det lokale område og sætter jernalderbebyggelsen ind i et regionalt perspektiv, fremgår det, at bopladserne fra yngre jernalder ligger langs vandvejene, dog trukket tilbage på tørre, højere liggende land (figur 18). Således bekræfter bebyggelsen fra yngre jernalder ved Kokær Høj den tendens med nærheden til Nørreå mod syd.

Vi har efterhånden et billede af en ganske tæt liggende bebyggelse i yngre jernalder omkring Viborg, der grundlægges i det tidlige 1000-tal. Dermed bidrages med vigtige brikker til det samlede bebyggelsesbillede i perioden frem til den egentlige bystruktur opstår. Ikke mindst har det sammenholdt med Tapdrup kirkes datering til omkring 1200-tallet givet et indblik i beboelseskontinuiteten omkring den nuværende Tapdrup by. Selve navnet Tapdrup (opr. Taptrup) stammer sandsynligvis fra vikingetiden. Endelsen -rup henviser formentlig til en rydning.

Figur 18: Kendte bopladser fra yngre jernalder markeret med blå firkanter.

Tak til Dennis A. Eriksen & Brian Sønderby for det gode samarbejde i forbindelse med udgravningen.

Relevant litteratur

- Damm, Annette (red.): Vikingernes Aros. 2005
 Ethelberg, Per (et. al): Det sønderjyske landbrugs historie- jernalder, vikingetid og middelalder. 2003
 Hvass, Sten og Birger Storgård (red.): Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark. 1993.
 Jensen, Jørgen: Danmarks Oldtid –Ældre jernalder 500 f.Kr-400 e.Kr. 2003.
 Jensen, Jørgen: Danmarks Oldtid –Yngre jernalder og vikingetid 400-1050 e.Kr. 2004.

Diverse oplysninger:

Viborg Stiftsmuseums j. nr.:	VSM 08917
Lokalitet:	Kokær Høj
Sogn, herred og amt:	Tapdrup, Nørlyng, Viborg
Dansk Kulturhistorisk Centralregister:	130813-80
Kulturarvsstyrelsens j. nr.:	2003-2123-0790
Bygherre:	Dennis A. Eriksen og Brian Sønderby
Areal:	Ca. ha. 0,7 ha.
Rendegravemaskine fra:	Vestermarkens Maskinstation A/S, Gårdsdalsvej 15c, Ravnstrup
	Birger Larsen ApS, Ærøvej 7, Viborg
Deltagere i udgravningen:	Mikkel Kielsen, arkæolog (daglig leder)
	Maria Thiemke, studerende
	Mogens Sørensen, arbejdsmand

Dokumentationsmaterialet bestående af beretning, tegninger, fund, fotos m.v. opbevares på Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg.

Undersøgelsen er betalt af bygherre, Kulturarvsstyrelsen og Viborg Stiftsmuseum

Om bygherrerapporter

Når der er foretaget en arkæologisk udgravning, der er helt eller delvist finansieret af en privat eller offentlig bygherre, skal der udarbejdes en særskilt rapport til bygherren. Bygherrerapporten skal være almindeligt tilgængelig, præsentere udgravningens resultater og sætte dem i sammenhæng med det omgivende landskabs kulturhistorie.¹

Viborg Stiftsmuseum har besluttet at udgive museets bygherrerapporter i en fortløbende serie. Ældre numre kan købes for 20 kr. (medmindre andet er anført) ved henvendelse til museet.

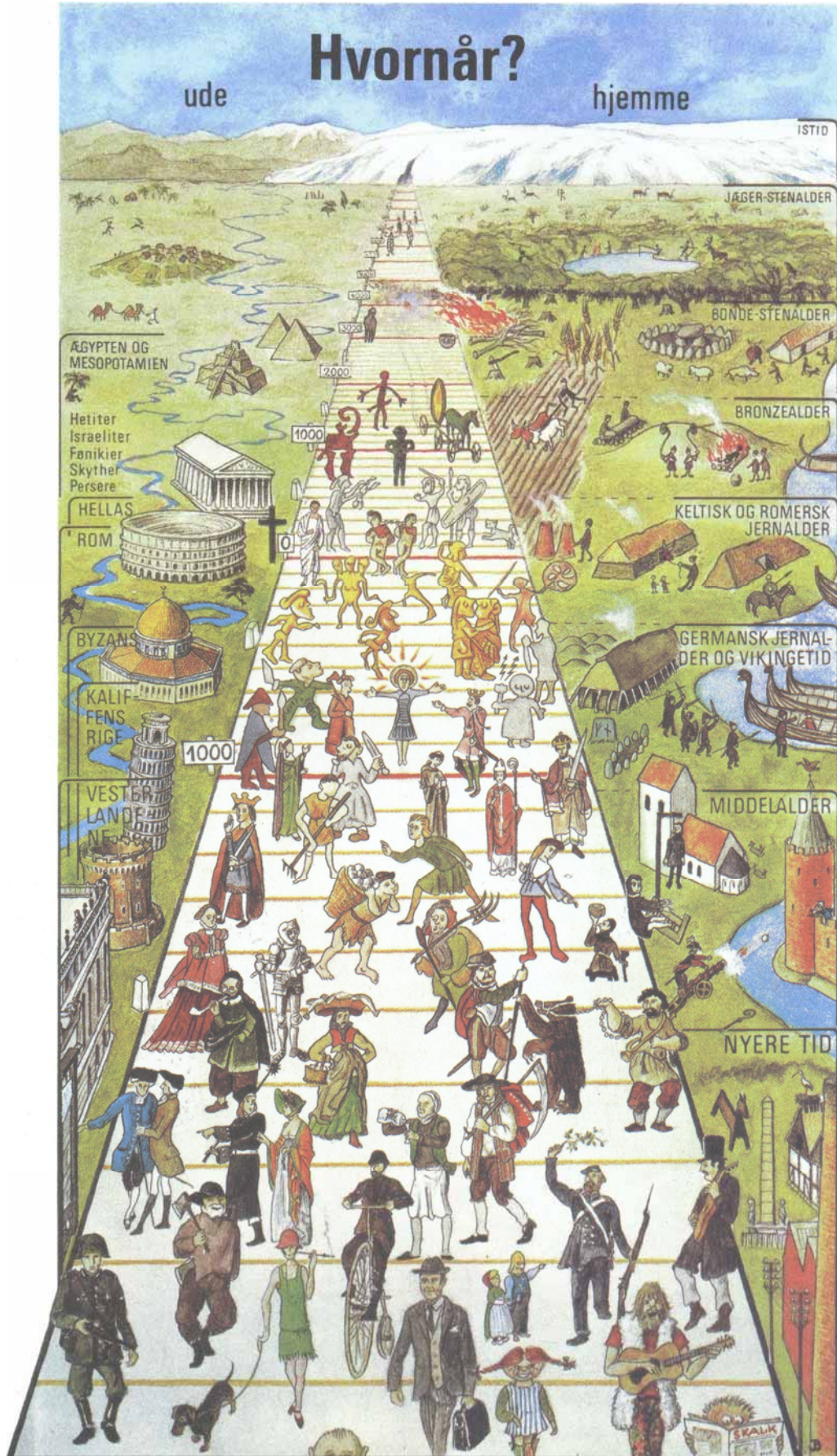
Liste over Viborg Stiftsmuseums bygherrerapporter

1. Båndruplund – en boplads fra bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen. 2004.
2. Nordentofte, Skals – en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
3. Brokbakken – en samlingsplads fra bronzealder og en gravplads fra ældre jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
4. Lynderup SV – et aktivitetsområde fra sen yngre stenalder og bronzealder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen 2006.
5. Teglværksvej – en boplads fra ældre bronzealder. Martin Mikkelsen. 2005.
6. Klejtrup Syd – en boplads fra sen yngre stenalder / tidlig ældre bronzealder. Marianne Høyem Andreasen. 2005.
7. Krogen, Aidt. Under udarbejdelse.
8. Højvangen, Ørum. Kamilla Fiedler Terkildsen og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
9. Stenshede – en gravhøj og andre fund fra yngre stenalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen. 2006
10. Ørum Sportsplads – et aktivitetsområde fra ældre jernalder. Mikael H. Nielsen. 2005
11. Sundstrup Øst – en boplads fra yngre stenalder. Mikkel Kiildsen 2006.
12. Ettrupvej, Fjelsø – to aktivitetsområder fra bronzealder eller jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen. 2006.
13. Løvel Syd - bebyggelse spor fra yngre bronzealder og ældre germansk jernalder. Malene R. Beck & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2006.
14. Skaldehøj og Arildsvej - to bopladser fra førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
15. Liseborg- et forsvarsværk fra tidlig førromersk jernalder. Dorthe Kaldal Mikkelsen. Under udarbejdelse.
16. Lindum syd – langhus fra middelalderen. Jesper Hjerminde 2006.
17. Søhuset, Viborg - på kanten af middelalderbyen. Marianne Greve Iversen 2006.
18. Formyre SØ - hustomt og grave fra sen ældre bronzealder - fladmarksgravpladser fra tidlig jernalder. Martin Mikkelsen 2009.
19. Tindbækvej 25 - Gravhøj fra enkeltgravskultur. Martin Mikkelsen og Mikkel Kiildsen 2007.
20. Langmosegård - en boplads fra yngre bronzealder. Martin Mikkelsen 2007.
21. Løgstrup SØ - en boplads fra yngre jernalder - aktivitetsspor fra yngre bronzealder. Sanne Boddum, Mikkel Kiildsen & Mikael H. Nielsen 2007.
22. Viborg Vestermark - Bopladser fra bronzealderen. og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
23. Ridder Munks Vej - En gravplads m.m. fra stenalder, bronzealder og jernalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen 2007
24. Rødding SV - bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
25. Randrup Mølle – et langhus med forsænket østende fra yngre stenalder. Sidsel Wåhlin og Martin Mikkelsen 2008.
26. Spangsdal II og Gl. Asmild. Under udarbejdelse.
27. Bjerring Hede - en gravplads fra ældre jernalder - en boplad- og aktivitetsspor fra ældre jernalder. Asger V. Amundsen og Martin Mikkelsen 2008.
28. Liseborg Høje - boplads fra yngre bronzealder - begravelse i vognfading fra vikingetid. Elin Vanting & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2009.
29. Stenshede Syd - Gravhøj fra enkeltgravskultur - bopladser fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Claus Sørensen og Martin Mikkelsen 2009. Under udarbejdelse.
30. Hjortdalgård - en boplads fra ældre jernalder. Claus Frederik Sørensen og Dorthe Kaldal Mikkelsen.
31. Sønder Mose - en bebyggelse fra ældre bronzealder. Dorthe Kaldal Mikkelsen 2009. Under udarbejdelse.
32. Rådmandshus – bebyggelse fra yngre vikingetid og ældre middelalder på Viborg Vestermark. Mikkel Kiildsen 2009.
33. Højlund Spangsdal, etape 1 – landsby fra yngre jernalder. Sanne Boddum 2009.

¹ Kulturarvsstyrelsen: Retningslinjer for udformning af rapport til bygherre/anlægsmyndighed

34. Rugballegård – ?. Martin Mikkelsen 2009. Under udarbejdelse
35. Kokær Høj – bebyggelse fra jernalder. Mikkel Kiildsen 2009.

Gengivet med tilladelse fra tidsskriftet SKALK